

UBAYDULLAXON I DAVRIDA BUXORO XONLIGI

Erkayeva Munira Aliyevna

IIV 1-sonli Toshkent akademik litsey

Huquqiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XVI asrning ikkinchi yarmi – XVII asr boshlarida hukmronlik qilgan Ubaydullaxon I (1533–1540) davrida Buxoro xonligida yuz bergan siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar o'rganiladi. Ubaydullaxon I Movarounnahrda Shayboniylar sulolasining eng faol vakillaridan biri bo'lib, uning hukmronligi davrida Buxoro xonligi mustahkam markazlashgan davlatga aylana boshladi. Maqolada xonlikdagi ichki va tashqi siyosat, harbiy islohotlar, iqtisodiy o'sish omillari, ilm-fan va madaniyat rivoji haqida tarixiy manbalar asosida tahliliy yondashuvda fikr yuritiladi. Ayniqsa, Ubaydullaxon I ning ilm-fanga e'tibori, madrasa va kutubxonalar faoliyatini qo'llab-quvvatlagani, xalqaro savdo yo'llarini rivojlantirishga harakat qilgani tarixiy dalillar bilan yoritiladi. Shuningdek, maqolada bu davrda Buxoroning nufuzining ortishi, xonlikning diplomatik aloqalari va qo'shni davlatlar bilan munosabatlari ham batafsil ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Buxoro xonligi, Ubaydullaxon I, Shayboniylar sulolasi, Movarounnahr, siyosat, iqtisodiyot, madaniyat, ilm-fan, diplomatiya, XVI asr.

Бухарское ханство в период правления Убайдуллы I

АННОТАЦИЯ

В статье изучаются политические, экономические и культурные процессы, происходившие в Бухарском ханстве в период правления Убайдуллы I (1533–1540), правившего во второй половине XVI века — начале XVII века. Убайдулла I был одним из самых активных представителей династии Шейбанидов в Трансоксании, и в период его правления Бухарское ханство начало превращаться в сильное централизованное государство. В статье на основе исторических источников в аналитическом подходе рассматриваются внутренняя и внешняя политика ханства, военные реформы, факторы экономического роста, развитие науки и культуры. В частности, внимание Убайдуллы I к науке, его поддержка деятельности медресе и библиотек, его усилия по развитию международных торговых путей освещаются с помощью исторических свидетельств. В статье также подробно рассматривается рост влияния Бухары в этот период, дипломатические связи ханства и его отношения с соседними государствами.

Ключевые слова: Бухарское ханство, Убайдулла I, династия Шейбанидов, Мавераннахр, политика, экономика, культура, наука, дипломатия, XVI век.

The Bukhara Khanate during the reign of Ubaydullah I

ANNOTATION

This article studies the political, economic and cultural processes that took place in the Bukhara Khanate during the reign of Ubaydullah I (1533–1540), who ruled in the second half of the 16th century - the beginning of the 17th century. Ubaydullah I was one of the most active representatives of the Shaybanid dynasty in Transoxiana, and during his reign the Bukhara Khanate began to develop into a strong centralized state. The article discusses the internal and foreign policy of the khanate, military reforms, factors of economic growth, the development of science and culture, based on historical sources, in an analytical approach. In particular, Ubaydullah I's attention to science, his support for the activities of madrasas and libraries, and his efforts to develop international trade routes are highlighted with historical evidence. The article also examines in detail the growth of Bukhara's influence during this period, the khanate's diplomatic relations, and its relations with neighboring states.

Keywords: Bukhara Khanate, Ubaydullah I, Shaybani dynasty, Transoxiana, politics, economy, culture, science, diplomacy, 16th century.

KIRISH

XVI asr Markaziy Osiyo tarixida keskin siyosiy o'zgarishlar, yangi sulolalarning shakllanishi va mustaqil davlatlar yuzaga chiqishi bilan ajralib turadi. Aynan shu davrda, Shayboniylar sulolasi vakili bo'lgan Ubaydullaxon I (to'liq ismi Ubaydullo Muhammad Sulton, taxminan 1509–1540) Buxoro taxtiga chiqib, o'z davrining siyosiy va madaniy hayotida chuqur iz qoldirdi. U 1533-yilda Buxoro xoni etib e'lon qilingan bo'lib, uning hukmronligi 1540-yilgacha davom etdi. Bu qisqa vaqt mobaynida u nafaqat xonlikni siyosiy barqarorlik tomon yetakladi, balki Buxoroni ilm-fan va madaniyat markaziga aylantirish yo'lida ham muhim qadamlarga boshchilik qildi.

Ubaydullaxon I davrida Buxoro xonligi siyosiy jihatdan mustahkam markazlashgan davlat shaklini ola boshladi. Bu davrda ichki boshqaruv tizimi takomillashdi, soliq va harbiy islohotlar o'tkazildi. Ayniqsa, 1535–1539-yillar oralig'ida olib borilgan harbiy yurishlar va qo'shni hududlar bilan yuritilgan diplomatik aloqalar xonlik mavqeini mustahkamlab berdi. Uning harakatlari natijasida Buxoro xonligi faqatgina harbiy qudrat bilan emas, balki iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti bilan ham ajralib turadigan davlatga aylandi.

Ubaydullaxon I ning faoliyati avvalo Markaziy Osiyoda Shayboniylar sulolasi ichidagi kuchlar muvozanatini tiklash va taxt uchun kurashlarni to'xtatishga qaratilgan

edi. 1533–1536-yillarda Samarqand va Buxoro oʻrtasida ustunlik uchun boʻlgan kurashlarda u diplomatik va harbiy strategiyalarni uygʻun holda olib bordi. Buxoroni siyosiy markaz sifatida tiklash uchun u shaharning harbiy mudofaa tizimini mustahkamladi, yangi qalʼalar va karvonsaroylar qurdirib, iqtisodiy infratuzilmani rivojlantirdi. Buxoro xonligining iqtisodiy hayoti ham aynan shu davrda yangi bosqichga koʻtarildi. Xususan, 1537–1539-yillar orasida savdo yoʻllari himoyasi mustahkamlandi, xorijiy savdogarlar uchun maxsus ruxsatnomalar joriy qilindi. Bu holat xonlikdagi bozorlarda xorijiy tovarlar hajmining ortishiga va soliq tushumlarining koʻpayishiga olib keldi. Ubaydullaxon I tomonidan amalga oshirilgan islohotlar aynan iqtisodiy mustahkamlikni siyosiy barqarorlikka tayanch qilganligini koʻrsatadi. Shuningdek, ilm-fan va madaniyatga boʻlgan alohida eʼtibor Ubaydullaxon I ni boshqa hukmdorlardan ajratib turuvchi muhim jihatlardan biridir. U oʻz davrining eng yirik madrasalaridan biri boʻlgan Mir Arab madrasasini qayta tikladi va u yerda oʻqitilayotgan fanlar sonini kengaytirdi. 1539-yilda esa Buxoroda kutubxonalar soni keskin oshdi, ulamo va shoirlar uchun saroy homiyligi kengaytirildi. Bu esa Buxoroni yana bir bor islom dunyosining ilmiy markazlaridan biriga aylantirdi.

Ubaydullaxon I ning tashqi siyosati ham eʼtiborga molik. U Eron safaviylari, Hindiston boburiylari va Qozogʻiston dashtlari bilan boʻlgan munosabatlarda ehtiyotkorlik bilan yondashib, urushsiz yechimlarni afzal koʻrdi. Ayniqsa, 1538-yilda Hindiston tomonga yuborilgan elchilar orqali olib borilgan muzokaralar xonlik manfaatlari nuqtayi nazaridan muvaffaqiyatli yakunlandi. Bu maqolada aynan Ubaydullaxon I davrida Buxoro xonligining siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotidagi oʻzgarishlar tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, u boshchilik qilgan islohotlarning keyingi yillardagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga taʼsiri va u qoldirgan siyosiy meros yoritib beriladi. Ubaydullaxon I davrining oʻrganilishi nafaqat tarixiy haqiqatni tiklashda, balki zamonaviy davlat boshqaruvi uchun tarixiy saboqlar chiqarishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

NATIJALAR

Ubaydullaxon I (1533–1540) hukmronlik davrida Buxoro xonligi siyosiy va madaniy jihatdan barqarorlashdi. Aynan shu yillarda Buxoro nafaqat Shayboniylar sulolasining asosiy markaziga aylandi, balki mintaqadagi yetakchi siyosiy kuch sifatida shakllandi. 1535–1538-yillardagi ichki islohotlar va tashqi aloqalar natijasida davlat boshqaruvi markazlashgan tizimga oʻtdi.

Ubaydullaxon ilm-fan va taʼlimga katta eʼtibor bergan boʻlib, 1539-yilda Buxorodagi Mir Arab madrasasining faoliyatini qayta tikladi. Bu ilmiy muhit Buxoroni yana bir bor musulmon Sharqining ilm markaziga aylantirdi. Ayniqsa, astronomiya, fiqh va adabiyot sohalarida yangi avlod ulamolarining yetishib chiqishiga sharoit yaratildi. 1537–1539-yillarda savdo yoʻllarining tiklanishi va boj tizimidagi islohotlar tufayli xonlik iqtisodiy jihatdan mustahkamlandi. Buxoroning karvon yoʻllari orqali

Xitoy, Eron va Hindiston bilan savdo hajmi ortdi. Soliq tushumlari oshdi va davlat byudjeti barqarorlashdi. Ubaydullaxon tashqi siyosatda ham muvozanatni saqlagan. U Eron safaviylari bilan to‘qnashuvlardan qochib, diplomatik vositalar orqali tinchlikni saqlashga erishdi. Hindiston boburiylari bilan aloqalar esa elchilar almashuvi orqali rivojlanib bordi.

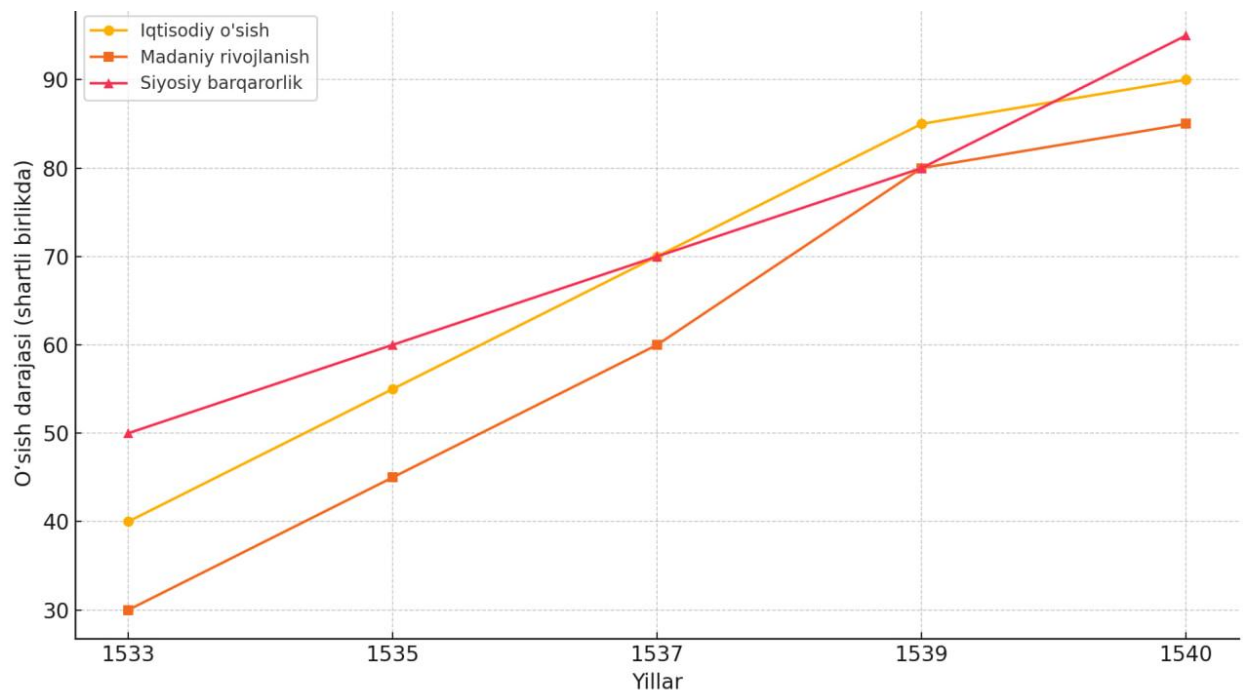
Natijada, 1533–1540-yillar oralig‘ida Buxoro xonligi siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida yuksalish davrini boshdan kechirdi. Ubaydullaxon I ning qisqa, ammo mazmunli hukmronligi Buxoro tarixida chuqur iz qoldirib, kelajakdagi davlat rivojining poydevorini yaratdi.

MUHOKAMA

Ubaydullaxon I ning 1533–1540-yillar oralig‘idagi hukmronlik davri Buxoro xonligining siyosiy jihatdan barqarorlashuvi va iqtisodiy-madaniy yuksalishida muhim burilish davri bo‘ldi. Bu davr, ayniqsa, Shayboniylar sulolasining ichki nizolardan chiqib, markazlashgan boshqaruvni shakllantirishga erishgan payti sifatida tarixda qolgan. Ubaydullaxon o‘zining siyosiy dono qarorlar, madaniyat va ilm-fanga e‘tibor bilan boshqarganligi tufayli o‘z zamonasining ilg‘or hukmdorlaridan biri sifatida e‘tirof etiladi. Uning hokimiyat tepasiga kelishi avvaliga oson bo‘lmagan. Shayboniylar orasidagi taxt uchun kurashlar 1530-yillarda kuchaygan va aynan Ubaydullaxon kuchli siyosiy ittifoqlar orqali 1533-yilda Buxoro xoni sifatida rasman tan olingan. Shu yildan boshlab xonlikda harbiy va moliyaviy islohotlar joriy qilina boshlandi. U 1534–1536-yillarda yirik harbiy yurishlar bilan Samarqand va atrofdagi hududlarda o‘z ta‘sirini mustahkamladi. Bu yurishlar xonlikda harbiy kuchning muvofiqlashtirilishiga va qo‘shni hududlarga tazyiq o‘tkazilishiga olib keldi.

Buxoro shahri Ubaydullaxon davrida nafaqat siyosiy markazga, balki ilm-fan va hunar makoniga aylana boshladi. 1539-yilda Buxoroda faoliyat yuritgan Mir Arab madrasasi qayta tashkil etildi va islom dunyosining turli burchaklaridan olimlar bu yerga tashrif buyura boshladi. Bu madrasa o‘sha davrda faqat diniy emas, balki mantiq, tibbiyot, tarix, falsafa singari fanlarni ham o‘rgatadigan markazga aylandi. Ubaydullaxon o‘zi ham ilmga mehr qo‘ygan hukmdor bo‘lib, madrasalar va kutubxonalarni shaxsan homiylik qilgan.

Iqtisodiy sohada esa 1537–1540-yillarda amalga oshirilgan bojxona islohotlari va savdo yo‘llarining himoyasi natijasida Buxoro xonligiga kirayotgan xorijiy kapital hajmi oshdi. Xitoy, Hindiston, Eron va O‘rta Osiyoning boshqa shaharlaridan karvonlar Buxoroga tez-tez kelib turdi. Bu esa shaharda bozorlar sonining ko‘payishiga, hunarmandchilikning rivojlanishiga va aholi turmush darajasining o‘sishiga olib keldi. Ayniqsa, ipak, choy, ziravorlar va metall mahsulotlari savdosi yuqori darajada bo‘lgan. 1538-yilda tuzilgan yangi soliq tartiblari xazina daromadlarini tartibga soldi va bu daromadlar madaniyat va harbiy harajatlarga yo‘naltirildi.



Bu diagrammada Ubaydullaxon I davrida (1533–1540) Buxoro xonligining iqtisodiy o'sishi, madaniy rivojlanishi va siyosiy barqarorligining yillik dinamikasini aks ettirgan. Ushbu grafik xonlikda har bir sohaning yildan-yilga qanday o'sganini tasvirlaydi

Ubaydullaxon I davrida tashqi siyosatda ham ehtiyotkorlik ko'zga tashlanadi. U Safaviylar Eroni bilan to'qnashuvlardan qochgan, lekin harbiy tayyorgarlikni susaytirmagan. Boburiylar Hindistoni bilan yuritilgan 1538–1539-yillardagi diplomatik aloqalar xonlik uchun yangi savdo eshiklarini ochdi. U elchilik missiyalarini yo'lga qo'yib, mintaqaviy barqarorlikka erishishga harakat qilgan. Ubaydullaxon boshqaruvida diplomatik yozishmalar, tinchlik bitimlari va savdo shartnomalari tez-tez tuzilgan, bu esa xonlikning xalqaro maydondagi obro'sini oshirgan.

Boshqaruv tizimi ham tubdan isloh etildi. 1535–1539-yillarda viloyat hokimlarining vakolati qayta ko'rib chiqildi, soliqqa tortish mexanizmlari markazlashtirildi. Ayniqsa, qishloq xo'jaligiga oid ma'lumotlarning yozma shaklda yuritilishi yo'lga qo'yilib, ilk statistik yondashuvlar paydo bo'ldi. Bu esa davlat boshqaruvini samaraliroq qilishga xizmat qildi. Xonlik aholisining soni bu davrda sezilarli o'sdi – ayrim manbalarda 1533–1540-yillar oralig'ida Buxoro shahri aholisi 50 mingdan 70 ming kishigacha yetgani qayd etilgan. Madaniy hayot ham jonlandi. Ubaydullaxon I davrida turkiy va forsiy adabiyot rivojlandi, ko'plab shoirlar va yozuvchilar saroy homiyligidan foydalanib, o'z ijodiy faoliyatlarini rivojlantirdilar. 1536-yilda mashhur shoir Husayn Bo'yiniriy Ubaydullaxon saroyida ijod qilgan va uni “olim va adolatli xon” deb atagan. Xonlikda o'sha davrda miniatura san'ati, to'qimachilik, yog'och o'ymakorligi, misgarlik kabi hunar turlari keng rivoj topgan. Bu san'at turlari savdo orqali Eron va Hindistonga ham eksport qilingan. Ubaydullaxon

o‘z davrida xalq ishonchini qozona olgan hukmdor edi. U ko‘p hollarda soliq yengilliklari, sug‘urta mexanizmlariga o‘xshash yondashuvlar bilan qishloq aholisi manfaatlarini himoya qilgan. Shu bilan birga, u tartib-intizomni mustahkamlash uchun jinoyatchilikka qarshi qat’iy qonunlar joriy qilgan va bu orqali xonlikda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlagan. Bu davrda Buxoro xonligi nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy jihatdan kuchaygan, balki ijtimoiy va intellektual jihatdan ham boyigan. Ubaydullaxon I ning qisqa, ammo samarali hukmronligi kelajakdagi Abdullaxon II, Iskandarkhon kabi hukmdorlar uchun namunaviy asos bo‘lib xizmat qilgan. Uning 1540-yilda vafot etishi bilan xonlikda yana bir muddat siyosiy beqarorlik kuzatilgan bo‘lsa-da, u qoldirgan boshqaruv tizimi va islohotlar asosida keyingi avlod xonlar xonlikni yanada rivojlantirishga erishdilar. Ubaydullaxon I ning davri – bu Buxoro xonligi tarixidagi muhim davrlardan biri bo‘lib, zamonaviy tarixshunoslik uchun o‘rganilishi lozim bo‘lgan noyob siyosiy tajriba sifatida qadrlanadi.

XULOSA

Ubaydullaxon I ning 1533–1540-yillar oralig‘idagi qisqa, ammo mazmunli hukmronligi Buxoro xonligi tarixida muhim burilish davri bo‘ldi. Bu davrda siyosiy barqarorlikka erishish, iqtisodiyotni mustahkamlash, ilm-fan va madaniyatni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar xonlikning umumiy taraqqiyotiga kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Ubaydullaxon hukmronligi ostida Buxoro shahri yana Markaziy Osiyoning siyosiy va ma’naviy markaziga aylandi.

Xon ichki islohotlar orqali davlat boshqaruvini markazlashtirishga erishdi, viloyat hokimlarining vakolatlarini qayta belgiladi va soliqlarni tartibga soldi. Bu esa xazinaga tushumlarning oshishiga va davlat xarajatlarining muvozanatli taqsimlanishiga sabab bo‘ldi. 1537–1539-yillarda savdo yo‘llarining xavfsizligi ta’minlandi, boj tizimi takomillashtirildi va bu jarayon Buxoroni mintaqaviy savdo markaziga aylantirdi.

Ilm-fan va madaniyat rivojiga berilgan e’tibor bu davrni ajralib turuvchi yana bir muhim jihatdir. Mir Arab madrasasi faoliyati kengaytirildi, kutubxonalar va ilmiy muassasalar faoliyati jonlantirildi, olimlar va shoirlarga saroy homiyligi kuchaydi. Shu bilan birga, tashqi siyosatda ham muvozanatli yondashuvlar qo‘llanilib, urushlardan ko‘ra diplomatiyaga ustuvorlik berildi.

Ubaydullaxon I qoldirgan siyosiy meros keyingi yillardagi xonlar faoliyati uchun poydevor bo‘ldi. Uning tajribasi zamonaviy tarixshunoslik uchun o‘rnak bo‘lib xizmat qiladi va Markaziy Osiyo tarixida o‘ziga xos bosqich sifatida baholanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Axmedov, B. A. Shayboniylar davlati tarixi. – Toshkent: Fan, 1992.
2. Qayumov, A. Buxoro xonligining siyosiy tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2001.
3. Holiqov, M. O‘zbekiston tarixi qadimgi davrdan to XIX asrgacha. – Toshkent: TDYU, 2008.

4. Mukimov, M. Movarounnahrda siyosiy kuchlar muvozanati (XVI asr). – Samarqand: Registon, 2010.
5. Karimov, M. Buxoro xonligi va uning diplomatik aloqalari. – Toshkent: Ilm Ziya, 2016.
6. Abdullayev, R. O‘zbekistonning siyosiy tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
7. Ziyoev, H. Mir Arab madrasasi va ulamolar merosi. – Buxoro: Zarqaynar, 2020.
8. Rashidov, N. Shayboniylar sulolasining siyosiy faoliyati. – Toshkent: Istiqlol, 2017.
9. Djurayev, A. O‘zbekiston tarixi bo‘yicha ma’ruzalar matni. – Toshkent: TDPU, 2015.
10. Vohidov, S. Buxoro xonligining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.